

храбра жена, която се е явявала в полза не само на мен, но и на нашата партия, когато това е било нужно, без при това да е членувала в партията. Дора Габе е била винаги в защита на преследваните, на истината и правдата и в това отношение не се е спирала пред нищо.“

НИКОЛАЙ ОСТРОВСКИ И НЕГОВИЯТ РОМАН

„КАК СЕ КАЛЯВАШЕ СТОМАНАТА“ У НАС

(Нови материали)

ХРИСТО ДУДЕВСКИ

В условията на победилата социалистическа революция в България е лесно да се пише и говори за съветската литература. А преди четиридесет и повече години не беше тъй. Със специален закон фашистката власт и полицейската цензура постави под абсолютна възбрана литературата, идваща у нас от страната на победилния социализъм. По този повод още през 1924 г. Гео Милев проникновено писа: „Независимо от хулите и клеветите културният живот в Русия върви с един темп, който е невероятен за Западна Европа. . . Излязоха от Русия писатели, художници и мислители; основаха се в Берлин няколко руски издателства; и цяла Европа бе наводнена от руски книги; френската и немската литература бледнеят пред това, което се хвърля в Европа като руска литература. *От Русия се лансират школи и теории, за които западното познаторство не се е още досетило.* . .“ (курс. м., Х.Д.).¹

Именно това естетическо богатство на новата руска литература, родена от Октомври, обуславя огромното ѝ влияние върху революционния процес от световен мащаб и нейното благотворно въздействие върху обществото за неговия революционен преход от капитализъм към социализъм. Десетки стихотворения, поеми, повести и романи, дори песни и филми, създадени от съветски автори, най-активно се включват в духовния живот на българина. Затова днес не само специалистите, а и обикновените читатели виждат истински революционен подвиг в борбата за издаването и разпространението на съветската книга у нас в периода на фашистката диктатура (9 юни 1923 — 9 септември 1944 г.).

За относителна пълнота и точност трябва да добавя, че редица произведения на новата руска литература българските преводачи и издатели не успяват да „прокарат“ през менгемето на фашистката цензура. Такива са романите „Как се каляваше стоманата“ на Н. А. Островски и „Педагогическа поема“ на А. С. Макаренко, пиесите „Хляб“ на В. Киршон и „Страх“ на А. Афиногенов и др. И все пак например романът „Как се каляваше стоманата“ — един оригинален екземпляр с автограф на Н. А. Островски — бива внесен в България и по нелегален път доставен на политическите затворници в Стара Загора. С превода на „Педагогическа поема“ се залавя в Плевенския затвор секретарят на ЦК на БКП Трайчо Костов. За пръв път и двата романа в превод на български език излизат у нас едва след народната победа.

Това са книги-бойци, изстрадани във фашистката преизподня. От писателите и преводачите тези книги преминават в ръцете на ремсовата младеж и онова поколение от комунисти, което по време на въоръжената съпротива срещу хитлеристките окупатори на Балканите рамо до рамо с по-старото септемврийско поколение изнесе на плещите си кървавия двубой. Върху активната страна на възприемането на героите и проблемите, изнесени в произведенията на съветската художествена литература, днес се спират в спомените си мнозина наши антифашисти. В тия спомени веднага се хвърля в очи връзката, която авторите правят между идеологическото въздействие на изкуството, от една страна, и бита, психологията на бореца-антифашист, попаднал в ръцете на полицията или в затвора, от друга. С основание един от мемоари-

¹ Пламък, 1924, кн. 3.

стите бележи: „Никъде изкуството не действа с такава огромна, почти чудотворна сила, както в полицията, между два разпита и две инквизиции. Фашистката полиция усещаше това и не пускаше книгата там, където възнамеряваше да смачка комуниста. Но книгата влизаше незримо — и в участъка, и в затвора, — тя живееше в паметта на комуниста...“²

По-надолу подробно ще разкажа за необикновените митарства на романа „Как се каляваше стоманата“, за екземпляра, получен лично от автора и по конспиративния канал доставен на българските политически затворници в Стара Загора. Впрочем за тоя случай се говори отдавна, написани са десетки спомени, много статии, отделни изследвания от наши и съветски автори.

За пръв път у нас съобщение, че романът „Как се каляваше стоманата“ е четен от българските политически затворници, направи Никола Алексиев в статията си „Извор на вяра и вдъхновение“³. По-късно, през 1954 г., по случай 50 години от рождението на Н. А. Островски във в. „Литературен фронт“ се появиха две интересни публикации, отчасти спомени, на поета Димитър Методиев и журналиста Иван Вандов.⁴ Тези техни работи внесоха някои нови моменти за българското битие на „Как се каляваше стоманата“. Те бяха последвани с обнародването на важни документи и спомени в сборника „Съветската литература в България 1918 — 1944“, издание на Българската академия на науките (1961). Появи се особено ценното изследване на Йордан Цонев, озаглавено „Николай Островски и българското революционно-освободително движение“ (1962), плод на упорито издирване на неизвестни още материали, събиране на лични спомени и др. Без да повтарям досега известното по темата, ще се опитам в следващите страници критично да предам някои моменти от проникването и разпространението на романа „Как се каляваше стоманата“ сред българските политически затворници, партизаните и антифашистката интелигенция, а в края — в приложение — предлагам на вниманието на читателя нови, още непубликувани спомени от Богдан Думков, бивш политзатворник. Преди това, макар и накратко, се спирам на литературното присъствие на Н. А. Островски в съзнанието и битието на български поети, белетристи, певци, цитирам едно неотдавна публикувано стихотворение „Николай Островски“.

Бях привършил тази статия, когато неочаквано ми провървя. В рамките на тазгодишните литературни празници в Стара Загора, в които имах честта да участвам (по инициатива на Института за литература при БАН бе организирана научна сесия, посветена на стогодишнината от рождението на поета и преводача Димитър Подвързачов), на връх Бузлуджа, под купола на ритуалната зала в Дома-паметник, се състоя литературно четене. „За пръв път тук ще звучи партийното писателско слово“ — с тия думи поетът Евтим Евтимов откри литературното четене. Своя творби цетоха Димитър Пантелеев, Владимир Голев, Стойчо Стойчев, Анатолий Приставкин (СССР), Таньо Клисуров, Янко Димов, Венко Евтимов, Жеко Христов, Лъчезар Еленков, Петко Братанов, Анастас Стоянов, Любомир Левчев и др.⁵ Лично аз изживях неочаквана и приятна възбуда, когато поетът Димитър Данаилов рецитира стихотворението си „Размисъл за Ленин“. Написано някъде към 1965 г., то звучеше тук за пръв път. Поетът е потърсил и открил в сърцето си най-съкровените и искрени думи да отрази личната си съпричастност към великото дело на Ленин, и в тоя поток от мисли — силно, изгарящо признание, какво му е дал Николай Островски, дълбоката духовна бразда, която е оставила в душата му „Как се каляваше стоманата“:

Ако бях балтийски матрос,
ако бях Човекът с пушка,
ако бях ослепял като Николай Островски.

² И. П а н о в а. Преживяната книга. — В: Съветската литература в България 1918 — 1944. Сборник от материали, спомени и документи. Т. II. С., 1964, с. 82.

³ Труд, бр. 43, 3 ноем. 1947.

⁴ Литературен фронт, бр. 38, 23 септ. 1954.

⁵ Подробно вж. Литературен фронт, бр. 46, 12. XI. 1981, информацията „И огън за всяко сърце...“

Ако бях, ако бях...

Но сега аз чета неговите книги

и те ми казват:

Внимавай, внимавай!...

Надникни още по-дълбоко в себе си

и виж там няма ли нещо останало

от ръждата, която ти в другите виждаш.

И виж дали си бил винаги прав,

когато си се сърдил,

че еди-кой си постъпвал така и така...

Ти с какво му помогна?

Май той ти помогна със своите грешки...⁶

Краят на 1935, началото на 1936 г. В Москва нашумява книгата на Н. А. Островски „Как закалялась сталь“. Младешта е потресена от героичния живот на Павка Корчагин, от неговата воля за живот, и то осмислен живот, въпреки тежкото заболяване и физическа недъгавост.

По онова време в Москва живее българската комсомолка Тания Царвуланова, съпруга на известния деец на БКП Борис Копчев, който е осъден за антифашистка дейност в България и излежава присъдата си в затвора в Стара Загора. В спомените на Царвуланова, написани по наша молба,⁷ четем:

... Когато аз прочетох книгата на Островски, неизгладимо впечатление ми направи разсънът на Павел Корчагин — неговата воля за живот, преданост към делото на партията, жинерадостност. И като всеки младеж и у мене се роди желанието за подражание на героя в преодоляване на трудностите. Същевременно веднага взех решение да я изпратя на другаря си и неговите другари, които се намираха във фашистките затвори в България. Да прочетат и те тази прекрасна книга и се възхитят от нейния герой, а на тези от тях, които по една или друга причина губят вяра, да вдъхне воля и желание за борба и преодоляване на трудностите в живота. Но изпращането на книгата не беше лесна работа. Тя бе изчерпана и никъде не можеше да се купи. Затова аз се реших и написах писмо на Н. Островски.⁸ Не след дълго получих от него книгата с автограф за политическите затворници в България.⁹ Изпратена по нелегален начин, книгата е получена в Старозагорския затвор от другаря ми. След като бе прочетена и преведена, получих благодарствено писмо от другарите от затвора, адресирано до Н. Островски. Писмото преведох и заедно с оригинала изпратих на Н. Островски.¹⁰

Оригинала на това писмо открихме в гр. Сочи (Крим), в Музея „Н. А. Островски“. Негов автор е политзатворникът Георги Митрев (Димитров) Огнянов, участник в Септемврийското въстание от 1923 г., политемигрант в Съветския съюз (1923—1924), активен революционер-конспиратор. Впрочем „открихме“ не е съвсем точната дума. В края на 1959 г. получих писмо от директора на Държавния музей „Н. А. Островски“ в гр. Сочи, в което се съобщаваше, че у

⁶ Цитат по ръкописа, предоставен от автора.

⁷ В различно време Т. Царвуланова е давала интервю (спомени) и на други, вж. Йордан Цонев, Николай Островски и българското революционно-освободително движение. — В: Год. Соф. у-т, LXI, 1962.

⁸ Писмото се пази в ЦГАЛИ, Москва, ф. 363, оп. 1, ед. ар. 117, л. 41. За пръв път това писмо е обнародвано в дипломната работа на студента от Московския държавен историко-архивен институт Н. И. Розеншток „Н. А. Островски по документалным материалам его фонда, хранящимся в ЦГАЛИ и в Музее — квартире писателя в Москве (обзор фонда)“, 1951. У нас за пръв път се печата в сп. „Българо-съветска дружба“, 1960, кн. 22, с. 11—12.

⁹ Този екземпляр е загубен или унищожен от полицията.

¹⁰ Това писмо в превод на български за пръв път бе публикувано у нас от Иван Вандов във в. „Литературен фронт“, бр. 38, 23 септ. 1954.

тях се пазят оригиналът на писмото на Г. М. Огнянов до Н. Островски и се изпращаше факсимиле от него. Веднага съобщих в Сочи адреса на Георги М. Огнянов в София и същевременно я помолих факсимиле от оригинала на писмото на Г. М. Огнянов да се изпрати също в Музея-квартира „Н. А. Островски“, доколкото там разполагаха само с превода му, направен от Т. Царвуланова. Имам пред вид текста, който Ив. Вандов бе публикувал в „Литературен фронт“ през 1954 г.

Някои подробности от писмото на Г. М. Огнянов до Н. Островски са покъртителни в своята революционна суровост и високо чувство за интернационален комунистически дълг. Изцяло привеждам тук писмото с дребни, несъществени стилни и езикови поправки:

22.V.1936 г. Затвора — Стара Загора

Другарю Островский,

След дълги митарства вашия подарък 1 екз. от книгата „Как закалялась сталь“ — е в ръцете ни. Вече двама души сме я прочели, а предстои прочитането ѝ от всичките 250 политзатворници, колкото сме в този затвор. Ще направим всичко необходимо, щото това да стане в най-скоро време. Тези от другарите, които се ползват от руски език, ще я четат в оригинал, а за останалите ще я преведем на български. В общите стаи (имаме в 4 стаи политзатворници по 20—25 души във всяка от тях) ще бъде четена общо от другарите, а в „единочките“, в които сме по двама, по необходимост ще се чете във всяка „единочка“ поотделно. Значителна трудност е, още повече, че трябва да я пазим да не ни я вземат архангелите (т. е. надзорците в затвора — б. м., Х. Д.), но и ние се учиме да преодоляваме трудностите.

Аз съм във възторг след прочитането ѝ, а другарят, който сега я чете, не се откъсва от нея нито за момент, щом като може да се залови с нея. Другарят пък, който я чете първи, малко остана да получи выговор за пропускане на другата му работа, увлечен в книгата.

Но ние ще я използваме не само като едно ценно — високохудожествено произведение, от което има много да се поучат и нашите литкоровци, но ще я използваме и в практическата си дейност — в политико-просветната си работа, на която напоследък даваме най-широко развитие. Ние има много нещо да извадим от нея за изучаването на гражданската война след Великия октомври, както и за периода на възстановяването. Особено ценни за нас са ония места от книгата, където нагледно се представя борбата на партията с троцкизма.

Художествената форма, в която са отразени такива велики моменти на класовата борба, е много удобна, лесно възприемчива и практична, особено за условията, в каквито сме поставени ние — където нямаме достатъчно научна литература и други помагала за изучаване на марксизма-ленинизма. Още повече, че основната маса от нас са млади другари с още относително слаба теоретическа подготовка.

Горещ поздрав от стария затворник на всички работници на литературния фронт в нашето пролетарско отечество.

Скоро ще победим фашизма и у нас, след 12 години затвор ще мога да дам още нещо за пролетарското освобождение.

Комунистически поздрав

(п.) Г. М. Огнянов

политзатворник — Стара Загора, затвора¹¹

Нелегалната партийна организация в затвора в Стара Загора наистина гласува решение „Как закалялась сталь“ да бъде преведена и „издадена“ на български. . . чрез ръкописно „печатане“ с индиго. Преводът е възложен на политзатворника Иван Марински, а размножаването ѝ в осем екземпляра — на комсомолците Александър Гърчев, Неделчо Тодоров, Крум Дер-

¹¹ СССР, г. Сочи. Государственный музей „Н. А. Островский“, инв. № 2086, 110/1281.

менджиев, сега скулптор. Конспирацията около превода и преписването му на ръка била на най-голяма висота и пълна дискретност. Преводачът Иван Марински разказва:

„Въпреки всички трудности всяка сутрин след закуска сядах на масата с увити в кожухе колена, защото ставаше много студено, и така успях на ден да преведа една глава при работен ден от 10 часа. От тази напрегната работа и това застояло положение във влага, студ и напрежение забяха от ставен ревматизъм, който дълго време след това ме измъчваше и остана в ставите ми и досега. Доколкото си спомням, за не повече от 25 дни успях да завърша превода. Книгата беше преписана в осем екземпляра на пощенски листове и подшита на свитъци в малък формат.“¹²

Значението на тия факти и спомени от затвора отива по-далече. Те обясняват обществено-политическото и нравствено-духовното развитие на нашата нация през 30-те години, оказват се фактор, в който се отразяват някои елементи от народопсихологията на българина изобщо. Само един народ, завинаги обречъл се на великото дело на В. И. Ленин, може да почувствува тъй интимно руската книга, героите на „Как закалялась сталь“. В разказа на Иван Марински откриваме и други любопитни подробности:

„За появата на „Как се каляваше стоманата“ в превод научиха всички политически затворници в Старозагорския затвор. Това беше събитие, което дори и нашата дълбока и изпитана конспирация не можа да скрие от затворниците комунисти. Щом се узнаеше, че някой я чете или вече я е прочел, около него непринудено се образуваше група и другарят биваше принуден да разказва. Не помня аз само на колко групи въпреки умората след работа съм я разказвал или разяснявал отделни места от нея. Чувствувах се как другарите живееша и общуваха с това знаменито художествено произведение на съветската литература. У всички се чувствувахе как дълбоко изживяват красотата и силата на книгата.“¹³

Споменът, знаем, не е документ. В спомените винаги има доза от субективизъм било въз „виждането“, било в преценката на протеклите някога събития. Ще се позова на друг автор — Иван Вандов (р. 1920), бивш политзатворник, сега известен столичен журналист, пенсионер. Въз основа на събрани от него сведения за българското битие на „Как закалялась сталь“ и след посещение в Москва на Музей-квартира „Н. А. Островски“ той публикува статията „В дома на писателя-воин“, в която въвежда нови имена и някои немаловажни подробности, например: „Когато получил книгата в Стара Загора, отговорен другар¹⁴ я прочел и казал: „Прекрасна книга! Трябва да я преведем!“ С превода се заема др. Иван Марински. Преди да пристъпи към работа, той прочел романа на „един дъх“, после втори, трети път, „усвоил го“, така да се каже. Свит над масичката с гръб към шпионката, Марински превеждал по девет часа дневно. На шпионката следял и осигурявал „безопасността“ др. Г. Димитров-Гошкин. . .“¹⁵ И по-надолу едно уточнение вече от художественотворчески характер: „Голяма трудност представлявали специфичните украински изрази в романа, но и с тях се справил, като ги превеждал по смисъл. . . За 18 дни преводът бил готов: двадесет тетрадки по петдесет листа,¹⁶ ситно и красиво написани. Студът и влагата в циментена килия (било март, отопление нямало почти никакво) не сплашили Павка Корчагин (така затворниците почнали да наричат преводача още докато превеждал книгата). В процеса на превода тетрадките с преведените глави шестували от килия в килия за четене.“¹⁷

Тук възниква естествено такъв един въпрос: какво отражение намира преводът на „Как закалялась сталь“ вече извън стените на затвора?

На тетрадки, размножен в осем екземпляра, ръкописът по нелегален път е изпратен в Горна Джумая (днес Благоевград), където през 1938 г. живеят освободените от затвора комсомолци

¹² Иван Марински. Първият превод и първите читатели в България на романа „Как се каляваше стоманата“. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. I. С., 1964, с. 280.

¹³ Пак там.

¹⁴ Разбирай: Борис Копчев.

¹⁵ Литературен фронт, бр. 38, 23 септ. 1954. Тук и по-долу подчертаните от мен редове носят по-различна информация в сравнение със спомените на Иван Марински.

¹⁶ У Иван Марински: преводът е направен за 25 дни, оформени са осем свитъка.

¹⁷ И в. В а н д о в. Цит. ст.

Крум Дерменджиев и Александър Гърчев, по-късно журналист, сега пенсионер. Те организират преписването на романа в няколко екземпляра, този път на пишеща машина, и ги разпространяват по групите на РМС. Един от тези преписи впоследствие е четен от партизаните в Пиринския и Рилския край.¹⁸

През 1942 г. преводачът Иван Марински снабдява с един екземпляр от превода на „Как закалялась сталь“ нелегалния партиен функционер Васил Топалски. По своя инициатива Топалски също организира преписването на романа на пишеща машина, екземплярите от който разпространява по организациите на РМС и БКП в Плевенския и Ловчанския край, където са масово четени.

Не четен, а *разказван* е бил романът на Н. Островски в Софийския централен затвор в края на ноември 1942 г. Ето само един шрих:

„Една от нас, бонистка, бе имала фантастичния късмет да изчете един от няколкото промъкнали се в поробена България екземпляра¹⁹ и сега го разказваше на другарките си по участ. . .

След „Стоманата“ дойде „Ана Каренина“, дойдоха разкази и филми. *Но най-хубавата устна книга за нас си остана животът на Павка Корчагин.*“²⁰

Мисля, че тук всеки коментар е излишен. Българският опит в това отношение съдържа твърде интересен материал за литературните взаимовръзки и типологически сходства, за ролята на превода като посредник в съвременния революционен процес. Разкриването на тези закономерности, на сродни, сменящи се исторически тенденции, хвърлят допълнителна светлина за международното значение на опита и традициите на руската съветска литература. Излиза, че нейното благотворно въздействие се разпростира върху един цял регион и се отразява във всички възможни аспекти — литературата, философията, историята, работническото освободително движение, съдбата на нацията, светогледа и бита на марксиста-ленинец. И колкото това въздействие е по-мощно, по-директно и всеобхватно, толкова и резултатите са по-значими, толкова по-благоприятно се отразява то върху личността и творчеството на редица национални автори. От името сякаш на едно цяло поколение от борци-антифашисти поетът Димитър Методиев ще каже:

„Николай Островски и Павел Корчагин за нас бяха пример и образец, нашата възторжена младежка любов принадлежеше на тях, нашето поколение се старееше да прилича на тях — така, както тяхното поколение се е старало да прилича на тези „изумителни хора, наречени стари болшевики“. Едва ли е имало партизански отред в България, в който да не е действувал някой смел, весел, упорит в преследването на целта, предан до смърт на партията и народа, млад партизанин „Павка“. Павка имаше и в нашия отред.“²¹

Наистина стотици са революционерите-антифашисти, които, прочели книгата на Н. Островски, са придобивали немалко от чертите на характера и от патоса на идейната убеденост на главния и герой Павел Корчагин. Мнозина от тях, както отбелязва Димитър Методиев, по-късно като партизани с чест носеха името на Павка като свое нелегално име. Други паднаха в борбата срещу манархо-фашизма като герои. Такава е славната българска партизанка Катя — Йорданка Николова (1911—1944), чийто образ е пресъздаден в документалната провест „Катя“ на Алексей Сегренски (изд. „Народна младеж“, 1949). Много свои подтици нашата Катя осмисля в съзвучие с поведението и чувството за дълг към революцията като Павка Корчагин.

За дълбоки, лични изживявания, идищи непосредствено от контакти с романа на Н. Островски, контакти, родили нови, мъжествени, героични действия, съдим по разказаното за друг

¹⁸ Подробно вж. Й. Цонев. Цит. съч., с. 143—159.

¹⁹ През 1938 г. романите на Н. Островски „Как закалялась сталь“ и „Рожденные бурей“ са издадени в Киев на български език в издателството за малцинствата. След получаването им в България софийският прокурор издава заповед № 92, с която забранява разпространение то им у нас. — Вж. Съветската литература в България 1918 — 1944. Т. I, с. 489.

²⁰ Искра Панова. Преживяната книга. — Литературни новини, бр. 9, 9 септ. 1961 (курс, м., Х.Д.)

²¹ Д. Методиев. Нашият велик спътник. — Литературен фронт, бр. 38, 23 септ. 1954. Димитър Методиев (р. 1922), поет, бивш партизанин от отряда „Ангел Кънчев“, народен деятел на културата.

наш антифашист — Лазар Станев.²² По нелегален път той пристига в Москва и за две години завършва Международната ленинска школа. В България се завръща през 1936 г. Със себе си донася и един екземпляр на руски език от романа „Как закалялась сталь“. Този екземпляр тръгва от ръка на ръка в групите на РМС из Луковитския край. „Четен е с неизразима радост“, на всички „вдъхва вяра и им дава сили в борбата за победата на революцията и у нас“. „В една дъждовна и тъмна нощ — продължава разказът на съвременник — Лазар Станев отивал по партийна работа заедно с един другар от едно в друго село. Наближавало да съмне, а те са още сред полето. Лазар е страшно изморен и едва върви. Изложени са на явна опасност да бъдат открити и заловени от полицията. Тогава той си спомня за Павел Корчагин, героя на романа „Как закалялась сталь“, за неговата несломима воля и решителност в най-тежки моменти, напруга силите си до последни възможности и заедно със своя другар успява да стигне на определеното място, преди да съмне. Така по собствените му думи Лазар Станев се спасява от ръцете на фашистката власт благодарение на примера на Корчагин, който го вдъхновява в такъв труден момент от нелегалната борба.“²³

Българското присъствие на Н. Островски и на героя му Павка Корчагин не прекъсва с времето, а продължава до наши дни. Така съвсем неотдавна в централния армейски вестник „Народна армия“ се появи стихотворението „Николай Островски“. В него е отразено едно подчертано съвременно усещане за историята. Съпричастността си с миналото младият автор е успял да постигне не чрез пряка декларация, а показвайки корена на много проблеми, които и днес ни върлуват. Цитирам го изцяло:

НИКОЛАЙ ОСТРОВСКИ

Една дебела книга се разтваря
и блясва в миг пред мен такъв живот. . .
Свещта полека в тъмното догаря
и капе лой на дървения под.

Очите ми във книгата се взират,
във книгата със равни редове.
А чувствата в гърдите ми напират —
безногийт от книгата зове.

Зове като тръбач на своето време
със знаме и със сабя във ръка.
Напред! Рубежа трябва да се вземе!
Какво, че съм останал без крака!

Във болничната стая сам остава,
а спомените лудо са хоро.
Не се предава, боят продължава —
тачанката сменил е със перо.

А после пада черната завеса
над неговия поглед засиял:
— Очите ми, очите ми къде са?
Нима е вярно, че съм ослепял?

²² Лазар Станев (1897—1938), деец на революционното работническо и селско движение, народен учител. От 1936 г. е в нелегалност. Вследствие на побоищата в полицията заболява тежко и умира рано.

²³ Съветската литература в България 1918 — 1944. Т. III. С., 1964, с. 205.

Една дебела книга се затваря,
в ръцете ми гори една съдба.
Свещта полека в тъмното догаря,
тръби Корчагин с медната тръба.²⁴

Какво е налице? Органично възприемане на писателя и на героя вече близо петдесет години. Един от навременните и винаги повтарящи се уроци на Н. Островски и на романа му „Как закалялась сталь“. Тия „повтарящи се уроци“ са много. Един интересен документ в това отношение е и признанието на народния артист Стоян Попов, направено в интервю пред в. „АБВ“ (бр. 18, май 1981). Неговата стойност виждам преди всичко в това, че признанието има съвсем спонтанен характер. На въпроса: „Има ли книги, които са оказали решаваща роля в живота Ви?“, нашият именит певец дава отговор, от който в неочакван ракурс се откроява активното, творческото въздействие на романа на Н. Островски върху неговото изграждане като личност. Забележете, Стоян Попов чете „Как се каляваше стоманата“ като юноша, преди да е избрал за себе си пътя на артиста. Но следата е дълбока, тя формира у него трайни нравствени и духовно-творчески структури. Ето тия редове: „Бях в девети клас, когато ми я подариха за рождения ден. Мога да кажа, че тя ме научи на самодисциплина — качество, което съм там, че трябва всеки да изгради у себе си.“

Такова признание е методологически важно. Безбройни са примерите, които показват неотразимото и творческо влияние на идеите на Октомври, на героите и освободителния патос на руската съветска литература върху борбите на българския пролетариат, за утвърждаването на наша, българска почва на метода на социалистическия реализъм. Дял за това имат и Н. Островски, и романът му „Как закалялась сталь“.

Приложение

ОДИСЕЯТА НА „КАК ЗАКАЛЯЛАСЬ СТАЛЬ“

БОГДАН ДУМКОВ

След военно-фашисткия преврат на 19 май 1934 г. беше хвърлена в затворите голяма част от актива на БКП и БКМС.

През 1935 г. фашистките затворнически главатари решиха по хитлеристки образец да концентрират политзатворниците в определени „модерни“ затвори с оглед да ги сломят и пречупят комунистическите им убеждения. За един от тези затвори бе набелязан от началника на затворите и новият Старозагорски затвор.

Втората половина на май 1935 г. група политзатворници беше изпратена от Софийския в Старозагорския затвор. Наскоро след това пристигна група политзатворници от Плевенския затвор, в която бяха другарите Борис Копчев, Ранчо Кеменчеджиев, Георги М. Огнянов, Г. Касабов и др. Концентрацията продължаваше с групи от Пловдивския, Хасковския, Врачанския и други затвори. . .

В затвора имаше партийна и комсомолска организация. С идването на повече и по-опитни партийни другари, някои от които бяха обиколили по няколко затвора, ръководството на партийната организация се разшири и укрепи.

В партийното ръководство влизаха Борис Копчев — секретар, Ранчо Кеменчеджиев — полит. представител на колектива, Георги М. Огнянов — зав. организационния отдел, Васил Вълков — агитпроп, Васил Недков, Дико Диков, пишещият тези редове завеждаше „техниката, връзките и разузнаването“, и още няколко другари.

²⁴ Владислав Кацарски. Николай Островски. — Народна армия, бр. 9856, 4 авг. 1981.

Партийното ръководство начело с др. Борис Копчев развиваше активна дейност и успя да сплоти партийната организация. . . Разгъваше се активна работа за повишаване на политическата и теоретическата подготовка на политзатворниците, за да бъдат още по-добре подготвени за борбата, когато излязат на свобода.

Достъпът на вестници и прогресивна литература в затвора бе забранен. Такива доставяхме по разни нелегални пътища и канали. Един от най-добрите доставчици на вестници и необходимата ни литература и майстор на скривалищата за нея бе др. Йордан Илчев Добрев — дъводелец, който бе политзатворник от 1924 г.

През 1935, 1936 и 1937 г. каналите ни работеха отлично и партийното ръководство бе в редовна връзка с Окръжния и Централния комитет на БКП, с помощната организация. За някои другари, чиито другарки живяха в Съветския съюз, като на Борис Копчев, Здравко Светославов, осъдени на смърт от фашисткия съд Петко Манолов и др. се допускаше от време на време по канала на ЦК на Партията да кореспондират с близките си.

Другарката на Борис Копчев — Таня, дъщеря на убития през 1925 г. известен д-р Нено Царвуланов, му писа веднъж за големия интерес към излязлата тогава книга на Н. Островски „Как закалялась сталь“. Борис и останалите членове на партийното бюро споделяхме съдържанието и на писмата, минаващи по нелегалните канали. Тя му пишеше, че книгата е произвела на нея много силно впечатление и че тя ще се постарее на всяка цена да му я изпрати. Но тъй като книгата е била изчерпана, то Таня написва писмо лично до Н. Островски.²⁵ Скоро тя получава книгата с автограф на писателя. Таня веднага изпраща по канален ред в България писмо до Б. Копчев, в което го уведомява, че наскоро ще получи подаръка.

И ето не минава много време и ние получихме съобщение от „Магарето със солените уши“ — Любен Ханджийски, който завеждаше техника и връзки с ЦК на Партията, че за нас е получено нещо много ценно и скоро ще го притежаваме. Връзката между затвора — Стара Загора и Л. Ханджийски бе Василка — Искра — Славчева Клямбова-Дункова, тогава студентка в Агрономическия факултет. В Стара Загора явки бяха и родителите на Здравко Светославов, майката на Ружа Делчева, Константин Коняров — Стахотин, и др.

При едно посещение Василка — Искра — донася „Как закалялась сталь“. Книгата бе сива, подвързана и. . . изумление! На първата страница саморъчно написано посвещение от Н. Островски до политическите затворници в Старозагорския затвор.

Решено бе книгата да се чете само там, където има сигурно скривалище, като се организира охрана, да не би затворническата управа да ни изненада с внезапен обиск. Листът с посвещението бе изрязан и укрит в подвързията на един учебник по немски език.²⁶

Книгата се четеше от ръководните другари, знаещи руски език. По предложение на др. Копчев се реши книгата да бъде преведена и преписана — „напечатана“. Превода започнаха Б. Копчев и Г. М. Огнянов. . . Преводът бе преписван от група другари, които им помагаша — Васил Терзиев, Георги Ангелов, Иван Делев, Стоян Козарев, Крум Дерменджиев и др.

За да се ускори преводът и преписването на книгата на български, в помощ на Б. Копчев, който диктуваше преводите, и на Г. М. Огнянов бяха предадени още другари, ползващи руския език, като Иван Марински, Богдан Думков и др.

Преводът и препечатването бяха колективно дело. Организирахме препечатването на превода в повече екземпляри и пращаме в други затвори при отиване на наши затворници там. При освобождаването на Крум Дерменджиев от Старозагорския затвор той с разрешението на партийното ръководство изнесе един екземпляр.

С неописуем възторг четяха откъси от книгата и другарките политзатворнички, на които В. Терзиев по „въздушния мост“ ги пращаше.

По решение на партийното ръководство секретарят Б. Копчев написа писмо до Н. Островски, в което изказваше възхищението и признателността на другарите политзатворници от книгата, и как тя им е помогнала в укрепването на духа и в идейното политическо издигане.

²⁵ Писмото носи дата: 9. I. 1936. За пръв път у нас е публикувано в труда на Й. Цонев, с. 91—92.

²⁶ Досега този лист не е издирен.

Писмото бе изпратено до другарката му в Москва — Тая.²⁷ Тя го получила, превежда го и заедно с оригинала изпраща на Н. Островски. След известно време Г. М. Огнянов — с разрешение на партийния секретар Б. Копчев пише лично, от свое име писмо до Н. Островски, което също бе изпратено до Тая в Москва и тя го препраща на Островски.

Книгата възпламени още повече пламенните борци, закали допълнително решимостта им да водят борбата и да побеждават трудностите по корчагиновски, готовността да дадат, ако потрябва, и живота си за успеха на освободителното дело на работническата класа.

март 1974 г.

[На ръка с мастило е добавен следният текст от автора на спомена Богдан Шумков]: „В затвора сме получавали и други книги, изпращани от Татяна Царвуланова-Копчева, като „Рожденные бурей“ от Н. Островски, „На Востоке“ от П. Павленко, а също и книги на И. Еренбург.“

²⁷ Досега оригиналът или преписът на това писмо не са открити.